

PIOTR KORYŚ

<https://orcid.org/0000-0003-4976-0505>

Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego

MACIEJ TYMIŃSKI

<https://orcid.org/0000-0002-7267-4595>

Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego

ROZWÓJ REGIONALNY
W WARUNKACH CENTRALNEGO PLANOWANIA.
PRZYPADEK POLSKI W LATACH 1960–1973*

Zarys treści: Artykuł koncentruje się na wpływie polityki inwestycyjnej na konwergencję regionalną w Polsce w latach 1960–1973. Na podstawie oficjalnych statystyk dotyczących regionalnego produktu materialnego netto i brutto oraz struktury zawodowej (sektor materialny/niematerialny) zrekonstruowano poziom PKB dla poszczególnych regionów Polski. Przeprowadzona analiza wykazała brak konwergencji regionalnej zarówno typu sigma, jak i beta. W rezultacie przeprowadzone badanie potwierdziło, że przestrzenna alokacja inwestycji w Polsce okresu rządów Gomułki i Gierka nie sprzyjała polityce konwergencji, a ze względu na inne cechy gospodarki centralnie planowanej spontanicznie wyłaniający się polaryzacyjny model rozwoju również okazał się nieefektywny.

The content outline: The article focuses on the impact of investment policy on regional convergence in Poland between 1960 and 1973. On the basis of official statistics on the regional net, gross material product, and occupational structure (material/non-material sector), the author reconstructs the level of GDP for individual Polish regions. The analysis revealed a lack of regional convergence of both sigma and beta types. As a result, the study confirmed that the spatial allocation of investment in Poland during the rule of the Gomułka and Gierek governments was not conducive to the convergence policy, and – due to other characteristics of the centrally planned economy – the spontaneously emerging polarised development model also proved ineffective.

* Niniejszy tekst został przygotowany przy wsparciu z grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2015/19/B/HS4/03233.

Słowa kluczowe: PRL, wydatki inwestycyjne, konwergencja, PKB, rozwój regionalny

Keywords: Polish People's Republic, investment expenditure, convergence, GDP, regional development

Wstęp

Problem nierówności regionalnych w rozwoju Polski był dyskutowany już w XIX i na początku XX w., gdy ziemie polskie znajdowały się pod panowaniem Rosji, Austrii i Niemiec. Wskazywano m.in. na głębokie zapóźnienie gospodarcze regionów pod panowaniem Habsburgów. Dyskusja ta nabrała znaczenia po I wojnie światowej wraz powstaniem niepodległej Polski, gdy różnice w poziomie rozwoju zostały udokumentowane w danych i badaniach prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny. Waga tego problemu znalazła odbicie w sformułowanej przez Eugeniusza Kwiatkowskiego na początku lat trzydziestych koncepcji strukturalnych nierówności (podział na Polskę A i B) i polityki regionalnej mającej te nierówności ograniczyć¹. Po II wojnie światowej postulat polityki gospodarczej mającej na celu wyrównywanie poziomu rozwoju pomiędzy regionami był naturalną konsekwencją założeń ideologicznych partii komunistycznych, które deklarowały egalitaryzm dochodów i warunków życia dla każdego (przynajmniej w wymiarze propagandowym). Jednocześnie problemem stała się integracja regionów pochodzących z dwóch różnych organizmów gospodarczych – przedwojennej Polski i Niemiec oraz zasiedlenie Ziemi Północnych i Zachodnich należących przed wojną do Niemiec.

Bezpośrednio po wojnie w Polsce utrzymywały się nierówności rozwojowe, zarówno poziomem, jak i dynamiką rozwoju wyróżniały się

¹ E. Kwiatkowski, *Dysproporcje. Rzecz o Polsce przeszłej i obecnej*, Kraków 1931. Jak pokazuje Andrzej Gawryszewski, w okresie międzywojennym na terenach Rzeczypospolitej można wyróżnić trzy kategorie (a nie dwie): Polski A, B i C. Najsłabiej rozwinięta Polska C (tereny rolnicze, praktycznie bez jakiegokolwiek przemysłu) obejmowała północną i środkową część Kresów Wschodnich: woj. wołyńskie, wileńskie, poleskie, nowogródzkie oraz białostockie (w dzisiejszych granicach Polski znajduje się jedynie część tego ostatniego). Polska B obejmowała tereny głównie rolnicze, z niewielkim przemysłem: woj. lubelskie, lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie oraz wschodnie części krakowskiego i kieleckiego. Pozostałe tereny, jako bardziej uprzemysłowione, zaliczano do Polski A: woj. warszawskie, śląskie, łódzkie, pomorskie oraz pozostałe regiony kieleckiego i krakowskiego. Niekiedy jednak (tak jak u Kwiatkowskiego) tereny Polski B i C były traktowane razem jako Polska B; A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX w.*, Warszawa 2005, s. 33–34.

obszary silnie zurbanizowane i uprzemysłowione. Stalinowska polityka przemysłowa przyczyniała się do podtrzymania tych różnic – wielkie inwestycje tego okresu z reguły lokowano właśnie w tych regionach. Dodatkowo zasiedlenie, odbudowa i wykorzystanie zastanego majątku trwałego na Ziemiach Północnych i Zachodnich tworzyły dobre warunki do ich rozwoju w pierwszych dekadach po II wojnie światowej.

Później w swojej polityce Polska Zjednoczona Partia Robotnicza przedsiębrała działania mające zmniejszyć zróżnicowanie rozwoju gospodarczego w kraju, miały temu służyć przede wszystkim wielkie projekty inwestycyjne w przemyśle. Nowe przedsiębiorstwa lokowano w rejonach słabo uprzemysłowionych (np. Zakłady Petrochemiczne w Płocku, Zakłady Azotowe w Puławach). Projekty takie były podejmowane przez cały okres socjalizmu państwowego w Polsce, wśród nich istotne znaczenie miała polityka deglomeracji prowadzona przez ekipę Władysława Gomułki w latach sześćdziesiątych², następnie program selektywnego rozwoju (opierającego się na założeniu odejścia od tradycyjnych kierunków inwestowania w gospodarkę, w stronę nowych, bardziej wydajnych ekonomicznie gałęzi), a w pierwszej połowie kolejnej dekady programu harmonijnego rozwoju i związanego z nim boomu inwestycyjnego.

Przedmiotem niniejszych badań jest próba weryfikacji skuteczności polityki rządów komunistycznych w Polsce w obszarze niwelowania różnic w rozwoju pomiędzy regionami w latach 1960–1973. Wybór tego okresu jest zdeterminowany dwoma czynnikami. Po pierwsze, jak wspomniano wyżej, był to czas programów istotnych z punktu widzenia polityki wyrównywania różnic rozwojowych. Drugą istotną przesłanką jest dostępność porównywalnych danych o rozwoju regionalnym w Polsce, które po reformie administracyjnej z 1975 r. były publikowane według nowego, nieporównywalnego z poprzednim, podziału regionalnego (szerzej zob. część o metodzie i źródłach).

W krajach socjalizmu państwowego niezwykle istotna dla powodzenia bądź porażki polityki gospodarczej (w tym w ujęciu regionalnym) była efektywność funkcjonowania systemu zarządzania scentralizowaną i upaństwowioną gospodarką, w tym system alokacji zasobów. Badacze analizujący gospodarki centralnie planowane wskazywali w ostatnich latach, że po śmierci Stalina stały się one polem gry dla lokalnych

² Deglomeracja ma na celu zmniejszenie zagęszczenia ludności. Polityka deglomeracji miała doprowadzić do ograniczenia wzrostu populacji wielkich miast (przede wszystkim Warszawy, dla której przyjęto specjalną uchwałę deglomeracyjną). W tym celu zamierzano m.in. lokować zakłady przemysłowe w mniejszych ośrodkach oraz rozbudowywać te miejscowości, aby zmniejszyć migracje.

i branżowych grup interesów, w rezultacie – jak wskazywał Mancur Olson – dominowała w nich pogoń za rentą polityczną (*rent-seeking behaviours*)³. Do podobnych konkluzji doszli Peter J. Boetke i Gary M. Anderson, podkreślając, że partia (aparatus partyjny) kontrolowała gospodarkę dla swoich własnych korzyści⁴. Analizy systemu alokacji zasobów w gospodarkach nakazowych wskazują również na znaczenie zachowań nieformalnych i to już za rządów Stalina⁵. Badacze gospodarek centralnie planowanych podkreślali znaczenie wpływów politycznych graczy ubiegających się o fundusze dla swoich przedsiębiorstw czy regionów. W rezultacie prowadziło to do „wyścigu” po rozdzielane przez państwo fundusze i środki, prowadząc do trwałej nadwyżki popytu nad podażą⁶.

W odniesieniu do Polski badania tego procesu były prowadzone już w latach siedemdziesiątych, badacze wskazywali w nich na znaczenie popytu na inwestycje przekraczającego możliwości państwa⁷ oraz szerzej na znaczenie mechanizmu przetargowego w alokacji zasobów⁸. Jednak badania te dotyczyły przede wszystkim całej gospodarki lub wybranych jej branż. Na znaczenie tego typu zachowań na poziomie regionalnym wskazywali historycy i socjologowie analizujący aparat władzy w PRL. Od lat siedemdziesiątych socjologowie organizacji wskazywali na nieformalne strategie lokalnych przedstawicieli partii i administracji, którzy m.in. dążyli do przechwycenia możliwie dużych funduszy inwestycyjnych⁹. Te spostrzeżenia, w tym odnośnie do procesów inwestycyjnych, potwierdzają z jednej strony wspomnienia uczestników

³ M. Olson, *Power and Prosperity, Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships*, New York 2000, s. 135–154; zob. też A. Shleifer, R.W. Vishny, *The Grabbing Hand. Government Pathologies and Their Cures*, Cambridge (Mass.) 1998.

⁴ P.J. Boetke, G.M. Anderson, *Perestroika and Public Choice. The Economics of the Autocratic Succession in a Rent-seeking Society*, „Public Choice” 75, 1993, s. 101–118.

⁵ Zob. P.R. Gregory, M. Harrison, *Allocation Under Dictatorship: Research in Stalin's Archives*, „Journal of Economic Literature” 43, 2005, s. 721–761; E. Zaleski, *Stalinist Planning for Economic Growth 1933–1952*, Chapel Hill 1980; podobne praktyki na poziomie przedsiębiorstw analizował J. Berliner, *Factory and Manager in the USSR*, Cambridge (Mass.) 1958.

⁶ J. Kornai, *Economics of Shortage*, Amsterdam 1980; w podobny sposób analizuje system gospodarki nakazowej w Polsce W. Fraćkowiak, *Strategie przedsiębiorstwa w gospodarce nadmiaru i niedoboru*, Poznań 1992.

⁷ J. Kotowicz-Jawor, *Presja inwestycyjna w latach siedemdziesiątych*, Warszawa 1983.

⁸ E. Balcerowicz, *Przetarg planistyczny*, Warszawa 1991.

⁹ Zob. np. J. Staniszkis, *Ontologia socjalizmu*, Warszawa 1989; J. Tarkowski, *Socjologia świata polityki*, t. 1: *Władza i społeczeństwo w systemie autorytarnym*, t. 2: *Patroni i klienci*, Warszawa–Toruń 1994; A. Iwanowska, *Dynamika systemu zarządzania gospodarką. Analiza socjologiczna*, Warszawa 1982.

tych wydarzeń¹⁰, a z drugiej badania historyczne oparte na archiwaliach lub wywiadach z lokalnymi działaczami partyjnymi¹¹. Jednak zarówno analizy socjologiczne, jak i późniejsze badania historyczne nie miały charakteru ilościowego porównania skutków prowadzonej polityki gospodarczej w odniesieniu do regionów.

Celem niniejszej analizy jest zbadanie wpływu wydatków inwestycyjnych, jako jednego z głównych czynników rozwoju, na konwergencję regionalną w Polsce w latach 1960–1973. W tym celu przeprowadzamy analizę opartą na regionalnych danych statystycznych. Badając wskaźniki konwergencji, pokazujemy, że w omawianym okresie prowadzona w PRL alokacja funduszy inwestycyjnych skutkowała brakiem wyrównywania dysproporcji regionalnych, konserwując (a nawet pogłębiając) istniejące nierówności i co więcej, powodowała relatywnie niski wzrost gospodarczy całego kraju.

Artykuł został podzielony na cztery części. W pierwszej zarysujemy znaczenie badań regionalnych w dzisiejszej historii gospodarczej, jak również omawiamy pokrótce polskie doświadczenia w analizowaniu regionalnego rozwoju gospodarczego. W drugiej części przybliżamy źródła i metody badawcze. W części trzeciej przedstawiamy zarys celów i narzędzi wykorzystanych w programach inwestycyjnych w omawianym okresie. Ostatnia część jest próbą oceny, na podstawie ilościowej analizy mierników rozwoju, a zwłaszcza PKB, efektywności polityki inwestycyjnej przez pryzmat procesów konwergencji regionalnej w Polsce.

Badania rozwoju regionalnego

Nasza analiza wpisuje się w jeden z ważniejszych nurtów w historii gospodarczej – badania zróżnicowania rozwoju regionalnego. Obserwacja rozwoju regionów w ramach poszczególnych państw było przedmiotem analiz historyków gospodarczych od dawna¹², a w ostatnich latach zainteresowanie tą tematyką szybko wzrosło. Pionierską pracą w zakresie badania rozwoju regionalnego w długim okresie było opracowanie Franka Geary'ego i Toma Starka, w którym autorzy analizowali regionalny wzrost gospodarczy Irlandii po zarazie ziemniaczanej

¹⁰ Zob. np. P. Jaroszewicz, *Przerywam milczenie...: 1939–1989*, Warszawa 1991; Z. Rurarz, *Byłem doradcą Gierka*, Warszawa 1990.

¹¹ Zob. np. K. Dąbek, *PZPR retrospektywny portret własny*, Warszawa 2006; M. Tymiński, *Apparatchiks and Enterprises. The Case of the Warsaw Region in 1950–1970*, „Europe Asia Studies” 72, 2020, nr 8, s. 1277–1304.

¹² Zob. np. C.M. Law, *British Regional Development since World War I*, Exeter 1980.

przy użyciu nowej metody rozliczenia wielkości PKB dla całego kraju¹³. Kolejne publikacje w tym obszarze były poświęcone poszczególnym krajom, np. Austrii¹⁴, Włochom¹⁵ czy Wielkiej Brytanii¹⁶, dla okresów, gdy regionalne dane statystyczne nie były zbierane lub były niekompletne. Podsumowaniem tych badań dla wielu krajów Europy Zachodniej i Południowej oraz Stanów Zjednoczonych jest książka Joana R. Rosésa i Nikolausa Wolfa publikująca analizy obejmujące okres 1900–2010¹⁷.

Dla krajów Europy Wschodniej badania rozwoju regionalnego w długim okresie nie były prowadzone, a analizy obejmujące krótsze okresy czy związane z wpływem polityki gospodarczej rządów komunistycznych na sytuację gospodarczą regionów są dość rzadkie. W odniesieniu do gospodarki sowieckiej Ekatarina Zhuravskaya i Andrei Markevitch obserwowali w ujęciu regionalnym reformę sownarchozów z okresu rządów Chruszczowa¹⁸. Z kolei badanie rozwoju regionalnego Niemiec przeprowadzone przez Nikolausa Wolfa obejmuje również regiony składające się na NRD po II wojnie światowej¹⁹.

Analizy poświęcone regionalnemu zróżnicowaniu gospodarki polskiej w długim okresie, podobnie jak innych krajów regionu, nie były prowadzone, niemniej można podać przykłady badań odnoszących się do struktury gospodarczej regionów w przeszłości dla krótszych okresów, jak w przypadku prac dotyczących przełomu XIX i XX w.²⁰ Nie oznacza to jednak, że zagadnienie regionalnego zróżnicowania nie było

¹³ F. Geary, T. Stark, *Examining Ireland's Post-Famine Economic Growth Performance*, „The Economic Journal” 112, 2002, s. 919–935

¹⁴ M.S. Schulze, *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*, „LSE Working Papers in Economic History” 106, 2007.

¹⁵ V. Daniele, P. Malanima, *Falling Disparities and Persisting Dualism. Regional Development and Industrialisation in Italy, 1891–2000*, „Investigaciones de Historia Economica” 10, 2014, s. 165–176.

¹⁶ F. Geary, T. Stark, *Regional GDP in the UK 1861–1911. New Estimates*, „Economic History Review” 68, 2015, s. 124–144.

¹⁷ *The Economic Development of Europe Regions. A Quantitative History Since 1900*, red. J.R. Rosés, N. Wolf, London–New York 2019.

¹⁸ A. Markevitch, E. Zhuravskaya, *M-Form Hierarchy with Poorly-Diversified Divisions. A Case of Khrushchev's Reform in Soviet Russia*, „Journal of Public Economics” 95, 2011, nr 11–12, s. 1550–1560.

¹⁹ N. Wolf, *Regional Economic Growth in Germany, 1895–2010*, w: *The Economic Development of Europe Regions...*, s. 149–176.

²⁰ M. Bukowski, P. Koryś, C. Leszczyńska, M. Tyimiński, *Rozwój regionalny ziem polskich pod zaborami. Porównanie poziomu regionalnych PKB per capita w Królestwie Polskim, Galicji i zaborze pruskim na przełomie XIX i XX w. (wyniki pierwszych estymacji)*, RDSG, t. 77, 2017, s. 163–197.

w Polsce podejmowane. Geografowie ekonomiczni prowadzili pierwsze analizy różnic regionalnych już w latach pięćdziesiątych XX w., a rozwinęły się one w kolejnych dwóch dekadach. Pionierem badań regionalnych był Stanisław Berezowski, który rozpoczął swoje obserwacje nad regionami gospodarczymi jeszcze w latach pięćdziesiątych, jest on również autorem kilku prac będących podstawą dla studiów regionalnych w gospodarce²¹. Problemy rozwoju gospodarczego w regionach stały się ważnym polem badań w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Powstało wówczas wiele prac odnoszących się do kwestii ekonomicznych w ujęciu regionalnym. Obok refleksji bardziej ogólnych²² analizowano również szczegółowe zagadnienia, m.in. Antoni Kukliński i Stanisław M. Zawadzki badali strukturę przestrzenną przemysłu²³. Wśród tych prac znalazły się również analizy Stanisława Misztala koncentrujące się na badaniach struktury polskiego przemysłu w długim okresie od drugiej połowy XIX w.²⁴

Jedną z bardziej interesujących analiz problematyki regionalnego rozwoju gospodarczego z tego okresu, która zarazem jest zbieżna z naszymi badaniami, jest monografia Barbary Prandeckiej z 1969 r.²⁵ Autorka opublikowała analizę regionalnego wzrostu gospodarczego w ujęciu wojewódzkim dla lat 1950–1965. Nie zostały w niej wyodrębnione aglomeracje miejskie. Miarą rozwoju gospodarczego, którą wykorzystała, był dochód narodowy w ujęciu MPS (por. przyp. 44), w analizie pominęła zatem wkład sektorów niematerialnych. Badaczka poszukiwała relacji pomiędzy wzrostem gospodarczym a licznymi parametrami społeczno-gospodarczymi. W rezultacie swojej analizy zidentyfikowała m.in. istotny wpływ inwestycji na wzrost gospodarczy, wskazując, że w latach 1950–1965 w pewnym stopniu doinwestowywano regiony słabiej rozwinięte, a dysproporcje nie były bardzo duże. Nasze obserwacje wskazują, że w kolejnej dekadzie ten trend został odwrócony.

Po 1989 r. zainteresowanie badaczy – co zrozumiałe – przeniosło się na zagadnienia związane z wpływem transformacji na rozwój regionalny,

²¹ Zob. np. S. Berezowski, *Wstęp do regionalizacji gospodarczej*, Warszawa 1964.

²² K. Dziewoński, *Teoria regionu ekonomicznego*, „Przegląd Geograficzny” 1967, nr 1, s. 33–50; R. Domański, *Geografia ekonomiczna*, Warszawa–Poznań 1982.

²³ Zob. np. A. Kukliński, *Problemy przestrzenne uprzemysłowienia Polski*, Warszawa 1962; S.M. Zawadzki, *Analiza struktury przestrzennej przemysłu Polski Ludowej*, Warszawa 1965.

²⁴ S. Misztal, *Przemiany w strukturze przestrzennej przemysłu na ziemiach polskich w latach 1860–1965*, Warszawa 1970; S. Misztal, W. Kaczorowski, *Zmiany w uprzemysłowieniu Polski w układzie nowych województw w latach 1939–1975*, Warszawa 1979.

²⁵ B. Prandecka, *Wzrost gospodarczy Polski w układzie przestrzennym*, Warszawa 1969.

w tym na kwestię konwergencji i dywergencji pomiędzy regionami²⁶. Oprócz tego pojawiło się również kilka prac odnoszących się do wpływu polityki rządów komunistycznych na wyrównywanie dysproporcji rozwojowych pomiędzy regionami²⁷, chociaż zależność pomiędzy prowadzoną polityką inwestycyjną państwa a rozwojem regionalnym nie była w tych pracach głównym przedmiotem analizy. W tym sensie nasze ustalenia nie tylko nawiązują do nurtu badań regionalnych w dzisiejszej historii gospodarczej na świecie, ale również uzupełniają obserwacje poczynione przez polskich geografów i ekonomistów zajmujących się rozwojem regionalnym Polski po II wojnie światowej.

Źródła i metoda badawcza

Badanie opiera się na analizie rozwoju poszczególnych regionów Polski w okresie 1960–1973. Ma ona na celu stwierdzenie skuteczności prowadzonej polityki gospodarczej, która miała doprowadzić do zmniejszenia się różnic pomiędzy regionami. Przyjęta metoda polega na zbadaniu konwergencji (sigma i beta) pomiędzy polskimi regionami oraz korelacji pomiędzy wielkością produktu (regionalnego PKB) a poziomem wydatków inwestycyjnych i zasobami kapitału ludzkiego w poszczególnych regionach Polski. Regiony zostały podzielone na trzy podstawowe grupy, charakteryzujące się odmiennym poziomem uprzemysłowienia w 1960 r. (mierzonym poziomem zatrudnienia w przemyśle i rolnictwie oraz wartością dodaną wytworzoną w przemyśle, a także poziomem urbanizacji): aglomeracje miejskie (Warszawa, Poznań, Kraków, Wrocław i Łódź), województwa przemysłowe (katowickie, bydgoskie, gdańskie, łódzkie, opolskie, szczecińskie, wrocławskie i zielonogórskie) i przemysłowo-rolnicze (pozostałe województwa, w tym: olsztyńskie, koszalińskie, kieleckie, rzeszowskie, białostockie, krakowskie, lubelskie i warszawskie). Należy podkreślić, że z niektórych województw wyłączone zostały ich stolice, zgodnie z praktyką przyjętą w tym czasie przez GUS (dotyczy

²⁶ P. Wójcik, *Konwergencja regionów Polski 1990–2001*, „Gospodarka Narodowa” 2004, nr 11–12, s. 69–86; tenże, *Dywergencja czy konwergencja. Dynamika rozwoju polskich regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2008, nr 2, s. 41–60; J. Kociszewski, *Wpływ wzrostu gospodarczego na dywergencję poziomu rozwoju i życia w układzie przestrzennym i regionalnym Polski w procesie transformacji*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2005, nr 6, s. 377–387.

²⁷ Zob. np. J. Kociszewski, *Proces integracji gospodarczej ziem zachodnich i północnych z Polską*, Wrocław 1999; P. Koryś, *Poland from Partitions to EU Accession. A Modern Economic History, 1772–2004*, London 2018.

to pięciu województw: warszawskiego, łódzkiego, poznańskiego, krakowskiego i wrocławskiego). W analizie zachowaliśmy, inaczej niż np. Rosés i Wolf, ówczesny podział administracyjny, ponieważ struktury decyzyjne i zarządcze właśnie do tego podziału się odnosiły.

Badanie zostało oparte na danych dotyczących rozwoju gospodarczego województw i aglomeracji miejskich, które szacował Główny Urząd Statystyczny od końca lat pięćdziesiątych²⁸. Szacunki te różnią się od oficjalnie publikowanych danych, przed 1989 r. były opatrzone klauzulą tajności i nie były upowszechniane. Po upadku socjalizmu państwowego w zasadzie nie były wykorzystywane przez badaczy. Niestety GUS nie szacował danych regionalnych dla wszystkich lat z omawianego okresu. Z tego powodu wykorzystujemy informacje dotyczące lat 1960, 1965, 1970 i 1973, dla których przeprowadzono szacunki. Dla 1960 r. w ramach tych badań nie przeprowadzono oszacowania wielkości wydatków inwestycyjnych.

Dla lat po 1973 r. (pierwsze szacunki z lat późniejszych dotyczą 1975 r.) wykorzystanie zebranych informacji jest bardzo utrudnione. W 1975 r. została przeprowadzona w Polsce reforma administracyjna tworząca nowych 49 województw w miejsce dotychczasowych 17. Granice nowych jednostek nie pokrywały się z wcześniejszymi, zlikwidowano również niższe szczeble podziału administracyjnego – powiaty – dzieląc niejednokrotnie ich terytorium pomiędzy różne województwa. W rezultacie dane sporządzane przez GUS zgodnie z nowym podziałem administracyjnym nie są porównywalne z szacunkami dla lat wcześniejszych. Radykalnym zmianom uległy również struktury decyzyjne w ramach partii i administracji państwowej, zakres wpływów struktur wojewódzkich zmienił się terytorialnie, a większość z nich wskutek nowego podziału terytorialnego uległa osłabieniu.

Szacunki sporządzone przez GUS zawierają m.in. wielkości regionalnego Dochodu Narodowego Brutto i Netto, strukturę zatrudnienia w prowincjach, poziom produkcji, wielkość inwestycji. GUS prowadził swoje

²⁸ *Analiza tworzenia i podziału dochodu narodowego Polski według województw za lata 1961 i 1965 oraz szacunek za 1967 rok*, „Studia i Prace Statystyczne” 20, 1969; *Dochód narodowy Polski według województw w 1970 r.: (szacunek). Produkcja czysta, spożycie i akumulacja dóbr materialnych*, „Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych” 51, 1972; *Dochód narodowy Polski według województw w 1970 r. (szacunek): wariant B. Produkcja czysta, spożycie i akumulacja dóbr materialnych*, „Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych” 77, 1974; *Dochód narodowy Polski według województw w 1973 r.: (szacunek)*, „Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych” 86, 1975; *Rocznik statystyczny 1966*, Warszawa 1967; *Rocznik statystyczny 1973*, Warszawa 1974.

analizy rozwoju regionalnego z wykorzystaniem rachunków narodowych w metodologii Material Product System (MPS). W porównaniu z szacunkami PKB, przygotowywanymi w metodologii System of National Accounts (SNA), metodologia MPS pomija wartość części tzw. usług niematerialnych (np. nie wlicza się wartości usług publicznych, ochrony zdrowia i edukacji)²⁹. Problem ten starał się rozwiązać Zbigniew Marian Fallenbuchl, który przedstawił metodę doliczenia pominiętych usług w odniesieniu do całej gospodarki Polski³⁰. Zgodnie z jego metodą oszacowanie PKB na podstawie szacunków dochodu narodowego brutto (Gross National Material Product, oszacowany w metodologii MPS) wymaga dodania do tych szacunków wartości dodanej brutto sfery usług niematerialnych.

Dla lat 1970–1973 przyjęliśmy na poziomie ogólnopolskim oszacowane przez Fallenbuchla udziały sektora niematerialnego. Dla okresu wcześniejszego oszacowaliśmy poziomy, wychodząc od jego wyniku i uwzględniając zarówno dynamikę szacowanych na podstawie jego wyników zmian produktywności w sektorze, jak i niższy odsetek zatrudnionych w tym sektorze. Oszacowany przez nas udział sektora niematerialnego rósł w latach 1960–1970, a potem zaczął spadać, na co wpływ miał przede wszystkim spadek produktywności niekompensowany wzrostem zatrudnienia w tym sektorze, jak wynika z danych Fallenbuchla. Udział sektora w PKB wahał się między 14 a 16%. W celu rozliczenia między województwami wartości dodanej w sektorze niematerialnym wykorzystaliśmy strukturę zatrudnienia w poszczególnych regionach.

Możliwe jest uwzględnienie rozmiarów sektora niematerialnego na podstawie danych o konsumpcji usług niematerialnych podawanych w oficjalnych statystykach (np. dla 1973 r.), jednak wskazują one na zaskakująco niską produktywność na osobę w tym sektorze w aglomeracjach miejskich (2–3-krotnie niższą niż gdzie indziej). Dla przykładu

²⁹ Material Product System (MPS) to system rachunków narodowych stworzonych w ZSRR przed II wojną światową i stosowany w krajach socjalistycznych. Od powszechnie stosowanego systemu SNA (System of National Accounts) różni się sposobem naliczania i interpretacją nowo wytworzonej wartości, a także interpretacją stanu bogactwa kraju. W wypadku MPS wiele usług nie jest traktowanych jako działalność produkcyjna, a w gospodarce narodowej wyróżniane są 3 sektory: produkcyjny (przede wszystkim wytwarzający dobra materialne), nieprodukcyjny (ogromna część sektorów usługowych i wytwarzających dobra niematerialne) oraz gospodarstw domowych. Pomiarów dokonywano na podstawie szczegółowej analizy wytworzonej produkcji (w ujęciu materialnym), a nie bieżącej wartości rynkowej wytwarzanych dóbr i usług. NMP (Net Material Product) jest odpowiednikiem GDP (czyli Produktu Krajowego Brutto) w tym systemie pomiarów.

³⁰ Z. Fallenbuchl, *National Income Statistics for Poland, 1970–1980*, „World Bank Staff Working Papers” 776, 1985.

Warszawa zatrudniała w skali Polski 11,1% pracowników sektora, a Kraków 4%, konsumpcja usług niematerialnych w tych miastach wynosiła odpowiednio 8,7 i 3%. Z kolei 2,7% pracowników sektora zatrudnionych było w woj. zielonogórskim, a konsumowano tam 2,9% wartości dodanej wytworzonej w sektorze. Może to wynikać z metodologii wyceny wartości konsumpcji usług niematerialnych, których większość była dostępna dla konsumenta bezpłatnie, lub ze sposobu identyfikacji miejsca konsumpcji (nie jest jasne, czy uwzględniano to miejsce, czy miejsce zameldowania osoby konsumującej).

Ponieważ te dane są zupełnie kontrintuicyjne, zdecydowaliśmy się obliczyć odsetek zatrudnionych w sektorze w stosunku do zatrudnienia w każdym województwie (z uwzględnieniem rolnictwa indywidualnego) i proporcjonalnie powiększyć wojewódzką wartość dodaną. To oznacza, że przyjęliśmy wyższą produktywność w sektorze w lepiej rozwiniętych województwach (ponieważ wyliczaliśmy wartość dodaną (VA) sfery niematerialnej proporcjonalnie do wartości dodanej (VA) sfery materialnej w tych województwach). Możliwe jest też rozliczenie poprzez proporcję zatrudnienia w województwie do zatrudnienia w Polsce w sektorze niematerialnym, co wyeliminowałoby różnice w produktywności między województwami, uważamy jednak, że wyższa złożoność usług niematerialnych w lepiej rozwiniętych województwach (uniwersytety, jednostki badawcze, sieć banków etc.) skutkowałą zróżnicowaniem produktywności, co staraliśmy się uwzględnić.

Uzyskane wyniki wykorzystaliśmy do analizy procesu konwergencji rozwoju regionalnego. W ekonomii koncepcja konwergencji rozwoju jest operacjonalizowana na kilka sposobów³¹. Zgodnie z założeniami modelu Solowa-Swana wraz z poziomem rozwoju maleje produktywność krańcowa kapitału: gospodarka osiąga poziom długookresowej równowagi. To implikuje występowanie bodźców do mobilności kapitału (do miejsc, gdzie będzie bardziej produktywny, a więc gdzie było go mniej *per capita*). Mechanizm ten prowadzić powinien w długim okresie do wyrównywania się poziomów kapitału, a w konsekwencji poziomów produktywności i rozwoju gospodarczego. Taka konwergencja jest nazywana konwergencją typu beta. Inaczej mówiąc, o ile konwergencja typu beta ma miejsce to regiony słabiej rozwinięte w momencie t_0 (początkowym)

³¹ W języku polskim kwestię metod analizy konwergencji regionalnej omówił m.in. P. Wójcik, *Konwergencja regionów Polski...*; tenże, *Dywergencja czy konwergencja...* Por. także rozbudowaną dyskusję nad metodami analizy konwergencji regionalnej w: E. Kusideł, *Konwergencja gospodarcza w Polsce i jej znaczenie w osiąganiu celów polityki spójności*, Łódź 2013.

będą się w okresie pomiędzy t_0 i t_1 (momentem końcowym) rozwijać szybciej niż regiony lepiej rozwinięte. Oznacza to, że powinna istnieć odwrotna zależność między dynamiką wzrostu gospodarczego a wyjściowym poziomem rozwoju. By to sprawdzić, analizujemy zależność między logarytmem PKB *per capita* w momencie początkowym a średnim poziomem rozwoju gospodarczego w omawianym okresie (różnicą logarytmów PKB *per capita* z 1973 i 1960 r.).

Występowanie beta-konwergencji nie musi oznaczać spadku poziomu bezwzględnych różnic pomiędzy analizowanymi regionami. By sprawdzić, czy faktycznie następuje zmniejszanie się nierówności pomiędzy regionami, stosowana jest druga miara konwergencji, konwergencja sigma. Jej występowanie oznacza spadek rozproszenia danej zmiennej w czasie, czyli wyrównanie nierówności między regionami w czasie (a nie tylko występowanie negatywnej zależności pomiędzy początkowym poziomem rozwoju a dynamiką wzrostu gospodarczego). W naszej analizie przyglądaliśmy się odchyleniu standardowemu logarytmu regionalnego PKB *per capita*. Wzrost odchylenia standardowego wskazuje na dekonwergencję (rosnące różnice poziomów PKB *per capita* między regionami), spadek – na konwergencję. Brak zmian poziomu tego parametru wskazuje na utrzymywanie się w czasie różnic poziomów PKB *per capita* między regionami.

Zarys programu inwestycyjnego

Od lat sześćdziesiątych obserwować można wyczerpywanie się potencjału wzrostu ekstensywnego w Polsce, a przedstawiona tu analiza wskazuje, że w tym okresie nie następował już również proces konwergencji poziomu rozwoju regionów. Proces transformacji polskiej gospodarki w gospodarkę przemysłową właściwie się skończył, a krańcowe korzyści uzyskiwane z prostego, międzysektorowego wzrostu produktywności stawały się coraz mniejsze.

W PZPR nasiliły się też obawy związane z ryzykami wynikającymi z koncentracji robotników i dalszej spontanicznej urbanizacji. Odpowiedzią, podobnie jak na Węgrzech Kadara – stała się próba prowadzenia polityki deglomeracji i substytuowanie miejskiej siły roboczej wiejską (mającą podwójne zatrudnienie, w sektorze rolnym i przemysłowym), dowożoną czasem ze znacznych odległości zorganizowanym transportem, tzw. chłopo-robotnikami. Pozwoliło to na wykorzystanie mniej wykwalifikowanych i tańszych robotników, częściowo podtrzymało też impulsy inwestycyjne w regionach peryferyjnych. Na przełomie lat

sześćdziesiątych i siedemdziesiątych liczba zatrudnionych w przemyśle chłopo-robotników osiągnęła maksimum i ten moment wyznaczył też kres wzrostu o charakterze ekstensywnym w polskiej gospodarce, co objawiło się spowolnieniem dynamiki wzrostu gospodarczego³².

Rozwój intensywny wymagał wzrostu produktywności wewnątrz sektora wytwórczego (*intrasectoral productivity growth*), co było możliwe do osiągnięcia poprzez rozwój nowoczesnych gałęzi przemysłu i modernizację technologii produkcji w już istniejących. Jednocześnie narastająca luka technologiczna pomiędzy Zachodem a Polską uniemożliwiała rozwój nowych branż eksportowych z wykorzystaniem samodzielnie wytworzonych innowacji i rozwiązań technologicznych. Spowolnienie rozwoju technologicznego w ZSRR sprawiło zaś, że rozwój imitacyjny był możliwy już tylko na podstawie zachodnich technologii – ZSRR utraciło w międzyczasie większość przewagi technologicznej nad swoimi krajami satelickimi (poza energetyką jądrową, sektorem militarnym i kosmicznym). Model rozwoju opierający się na imitacji i imporcie zachodnich technologii był rozważany i częściowo stosowany w Polsce już od połowy lat sześćdziesiątych³³. Coraz więcej nowych instalacji przemysłowych opierano na technologiach spoza bloku sowieckiego. Kontynuowanie tej ścieżki poszukiwań bodźców rozwojowych umożliwiających dalszą modernizację gospodarki i wzrost produktywności wewnątrzsektorowej było więc działaniem naturalnym³⁴.

Po okresie spowolnienia rozwoju, w drugiej połowie lat sześćdziesiątych rozpoczęły się poszukiwania rozwiązań dla skutecznej długookresowej polityki gospodarczej, która ożywiłaby gospodarkę Polski, jednocześnie zapobiegając stagnacji i osłabiając ryzyko protestów społecznych. Wyjściowe założenia takiej polityki sformułowano jeszcze pod koniec tej dekady w pakiecie reform przygotowanych przez Bolesława Jaszczuka³⁵.

³² H. Ślabek, *Chłopi-robotnicy, robotnicy-chłopi, robotnicy-działkowicze (1945–1989)*, KH, t. 109, 2002, nr 2, s. 77–100; G. Konrad, I. Szelényi, *Social Conflicts of Underurbanisation*, w: *Urban and Social Economics in Market and Planned Economies. Policy, Planning, and Development*, t. 1, red. A.A. Brown, J.A. Licari, E. Neuberger, New York 1974, s. 206–226.

³³ Trzeba wszakże zaznaczyć, że programy władz były niekonsekwentne i nieraz ze sobą sprzeczne; zob. J. Kaliński, *Między „dyskusją modelową” a reformą „trzech S”*. *Zapomniane próby reformowania gospodarki centralnie kierowanej w Polsce*, w: *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989)*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław 2007, s. 286–297.

³⁴ Ł. Dwilewicz, W. Morawski, *Historia polskich okregów i regionów przemysłowych*, Warszawa 2015.

³⁵ Bolesław Jaszczuk (1913–1990) był sekretarzem KC PZPR odpowiedzialnym za gospodarkę (1963–1970) i jednocześnie członkiem Biura Politycznego (1968–1970,

Podstawowymi ich elementami były nowa fala industrializacji i polityka selektywnego rozwoju. Filarami tej drugiej miała być precyzyjnie adresowana polityka inwestycyjna, skoncentrowana na wybranych branżach gospodarki, oraz racjonalizacja systemu płac i struktury cen³⁶. Zmiany wysokości płac i cen, które skutkowały obniżką dochodów realnych i w efekcie standardu życia, doprowadziły do fali strajków i protestów robotniczych w grudniu 1970 r., w wyniku których ekipa I sekretarza PZPR Władysława Gomułki została odsunięta od władzy³⁷.

Nowy przywódca PZPR Edward Gierek i jego ekipa stanęli przed zadaniem spełnienia szeregu celów społecznych i gospodarczych. Pod koniec lat sześćdziesiątych wyraźnie już były widoczne nieefektywność struktur zarządzania przedsiębiorstwami, brak bodźców proefektywnościowych w strukturze wynagrodzeń oraz niewłaściwa sektorowa i przestrzenna alokacja inwestycji. Niepowodzenie racjonalizacji dokonywanej poprzez optymalizację struktury płac i cen (element reformy Jaszczuka) oznaczało, że jedyną możliwością wzrostu produktywności pracy pozostał skok technologiczny: zwrócenie się jeszcze bardziej ku zachodnim, bardziej wydajnym i nowocześniejszym technologiom.

Jednocześnie na początku lat siedemdziesiątych na rynku pracy pojawiło się pokolenie powojennego wysokiego wzrostu demograficznego³⁸, zajmujące miejsce relatywnie nielicznych roczników przedwojennych. Rodziło to rosnące napięcia na rynku pracy. Nowe, lepiej wykształcone pokolenie było – podobnie jak pokolenia *baby boom* na zachodzie Europy – zdecydowanie mniej skłonne do wyrzeczeń, a miało dużo więcej oczekiwań. To wpływało na socjologiczną stronę polityki gospodarczej – niezadowolonym, coraz bardziej zamożnym i mającym rosnące oczekiwania społeczeństwem coraz trudniej było zarządzać³⁹. Wzrost kwalifikacji, rosnące oczekiwania poprawy standardu życia i wreszcie

od 1964 zastępca członka), wcześniej był ministrem energetyki (1952–1956), przemysłu maszynowego (1956–1957) i zastępcą Przewodniczącego Komisji Planowania (1957–1959), w latach 1959–1963 był ambasadorem PRL w Moskwie.

³⁶ Zob. Ł. Dwilewicz, *Polityka selektywnego rozwoju w latach 1968–1970*, w: *Nauki ekonomiczno-społeczne i rozwój*, red. K. Żukrowska, Warszawa 2008, s. 61–80; J. Kaliński, *Gomułkowskie dylematy modernizacji gospodarki*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 5, 2011, s. 41–50.

³⁷ Zob. J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2012.

³⁸ W latach pięćdziesiątych nastąpił znaczący wzrost urodzeń, który skutkował bardzo wysokim wzrostem demograficznym (średnio 2% rocznie). Pod koniec lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych roczniki te zaczęły wchodzić na rynek pracy.

³⁹ W. Narojek, *Socjalistyczna „welfare state”*. Studium z psychologii społecznej *Polski Ludowej*, Warszawa 1991; J. Karpiński, *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*, Lublin 2001.

sposób zażegnania kryzysu z przełomu 1970 i 1971 r. poprzez szybką podwyżkę płac realnych robotników prowadziły do rosnących oczekiwań płacowych. Kwestia ta, która doprowadziła do upadku ekipy Gomułki, nie znalazła żadnych systemowych rozwiązań. Brak takich zmian przy rosnącej presji płacowej oznaczał konieczność zwiększenia podaży dóbr konsumpcyjnych, czyli zwiększenie ich produkcji lub importu.

Pomysł ekipy Gierka na modernizację kraju miał być odpowiedzią na strukturalne bariery rozwojowe, a jednocześnie miał zapewnić polityczny spokój władzy, po falach protestów z grudnia 1970 i początku 1971 r., co było równie istotne jak rozwój gospodarczy. W oczywisty sposób w obszar debaty nie wchodziła ani demokratyzacja, ani jakiegokolwiek osłabienie związków z ZSRR, ani urynkowanie gospodarki. Stąd ekipa Gierka zaproponowała formalnie przeciwną dotychczasowym kierunkom polityki gospodarczej „politykę harmonijnego rozwoju”, która miała się opierać na jednoczesnym zwiększeniu tempa industrializacji i na podniesieniu poziomu prywatnej konsumpcji⁴⁰. Realizacja jednocześnie dwóch celów – podniesienia poziomu konsumpcji zamiast racjonalizacji płac i cen oraz nowej fali nieukierunkowanej industrializacji w miejsce selektywnego rozwoju – musiała oznaczać odejście od modelu stabilizacji budżetu i modernizacji państwa finansowanej ze środków wewnętrznych, jaki realizowała ekipa Gomułki. Przyspieszenie procesu inwestycyjnego i modernizacja przemysłu wymagały dostępu do zewnętrznych, coraz częściej zachodnich rozwiązań technologicznych, finansowanych z kredytów dewizowych. Także wzrost konsumpcji – przynajmniej w początkowym okresie, przed ewentualną rozbudową sektorów przemysłu wytwarzającego dobra konsumpcyjne – wymagał zwiększenia importu.

Zwrot w stronę Zachodu okazał się możliwy z kilku powodów. W tym okresie większość gospodarek państw socjalistycznych nawiązywała bliższe niż kiedykolwiek wcześniej kontakty z krajami Zachodu, wynikało to z rosnących potrzeb kooperacji niezbędnej dla podtrzymania wzrostu gospodarczego. Przekładało się to na wzrost importu dóbr, kapitału i technologii, a także wzrost eksportu – zwłaszcza surowców (w polskim przypadku przede wszystkim węgla kamiennego), produktów rolnych i produktów przemysłów pracochłonnych (w tym tekstylnego), co umożliwiały niskie koszty pracy w porównaniu z Europą Zachodnią.

⁴⁰ W. Kuczyński, *Po wielkim skoku*, Warszawa 1981, s. 78; zob. też Ł. Dwilewicz, *Reformy Bolesława Jaszczyka i polityka gospodarcza epoki gierkowskiej – zwrot i ciągłość*, w: *Dekada Gierka. Wnioski dla obecnego okresu modernizacji Polski*, red. K. Rybiński, Warszawa 2011, s. 98–107.

Jednocześnie spowolnienie w gospodarkach zachodnich spowodowało większą dostępność kredytów na finansowanie projektów w krajach bloku sowieckiego⁴¹.

Koncepcja programu gospodarczego Gierka opierała się na założeniu, że inwestycje finansowane z kredytów zagranicznych zaciąganych przez państwo będą splanowane eksportem produkcji nowo otwieranych lub modernizowanych przedsiębiorstw. Była to tzw. zasada samo-spląty, według której przedsiębiorstwa, korzystając z licencji zakupionych zagranicą, będą produkowały towary wysokiej jakości, które będą eksportowane na Zachód. Ze względu na tarcia wewnątrz aparatu partyjnego i gospodarczego, jakie wywołała koncepcja selektywnego rozwoju, Gierek i jego ekipa nie zdecydowali się na ukierunkowanie swojej polityki poprzez jednoznaczne wyznaczenie priorytetowych gałęzi gospodarki. Nowa polityka była propozycją dla wszystkich sektorów i regionów, w tym również tych wcześniej pomijanych. W tym sensie była to koncepcja (przynajmniej w deklaracjach) o wiele bardziej nastawiona na wyrównywanie różnic pomiędzy regionami i wspierająca niedofinansowane branże gospodarki.

Wprowadzenie nowej polityki rozwoju na początku lat siedemdziesiątych, finansowanej w znacznym stopniu z kredytów zaciągniętych na Zachodzie, spowodowało skokowy wzrost wydatków inwestycyjnych finansujących modernizację przemysłu i infrastruktury oraz wspierających rozwój budownictwa, szczególnie mieszkaniowego. Szczyt wzrostu wydatków inwestycyjnych przypadł na lata 1972–1974, gdy rok do roku wysokość funduszy przeznaczanych na projekty inwestycyjne wzrosła odpowiednio o 23,6%, 25% i 22,5%. W następnych latach dynamika wzrostu wydatków na inwestycje spadła, by pod koniec dekady uzyskać wartości ujemne (–7% w 1979 r.)⁴². Prowadzona polityka w krótkim okresie doprowadziła do szybkiego wzrostu produkcji, jednak już w połowie lat siedemdziesiątych nastąpiło spowolnienie, a pod koniec dekady rozpoczął się głęboki kryzys, który doprowadził do upadku ekipy Gierka w 1980 r. Jednocześnie polityka ekspansji inwestycyjnej finansowanej z kredytów spowodowała znaczny wzrost zadłużenia na Zachodzie – z 1 mld do 19 mld USD pod koniec lat siedemdziesiątych⁴³.

⁴¹ Zob. Z. Fallenbuehl, *Polityka gospodarcza PRL*, London 1980, s. 27.

⁴² Tenże, *East-West Technology Transfer. Study of Poland*, Paris 1983, s. 153; zob. też M. Myant, *Poland. A Crisis for Socialism*, London 1982; D.M. Nuti, *The Polish Crisis. Economic Factors and Constraints*, „The Socialist Register” 18, 1981, s. 104–143.

⁴³ A. Ząbkiewicz, *Koncepcja zagranicznej polityki kredytowej w Polsce w latach 1970–1980*, Wrocław 1992, s. 150.

Skuteczność polityki rozwojowej – próba oceny

Na sytuację gospodarczą poszczególnych regionów wskazują dane dotyczące głównych wskaźników rozwoju gospodarki w województwach i największych aglomeracjach. Tabela 1 przedstawia poziomy PKB i PKB *per capita* dla aglomeracji i województw w latach 1960, 1965, 1970 i 1973. W 1960 r., na początku analizowanego przez nas okresu, zdolności wytwórcze polskiej gospodarki nie były równo rozłożone. Nie-wielka grupa województw wytwarzała ponad 1/3 PKB. W woj. katowickim, Warszawie oraz pozostałych wydzielonych statystycznie aglomeracjach, zamieszkiwanych przez 22% populacji, łącznie powstawało przeszło 35% PKB. Z kolei 5 najbiedniejszych województw zamieszka-nych przez 30% ludności wytwarzało 21% PKB. W 1973 r. woj. katowic-kie i aglomeracje wytwarzały ponad 36% PKB, a grupa 6 najsłabiej roz-winiętych województw mniej niż 22% (zamieszkiwało je 26% populacji).

Jeszcze lepiej nierówności rozwojowe ujawniają różnice w poziomach PKB *per capita*. W 1960 r. czterokrotne – między Krakowem (47 tys.) a najuboższym województwem warszawskim (12 tys.). Kolejne lata polityki przemysłowej nie przyczyniały się do zniwelowania tych róż-nic. W 1970 r. najlepiej rozwiniętym regionem był Kraków (80 tys. zł), a najsłabiej nadal woj. warszawskie (21 tys. zł), przy tym relacja pomię-dzy wskaźnikami PKB *per capita* pozostała na tym samym poziomie. W 1973 r. dostrzec można pewne zmniejszenie dystansu między liderem – hamującym Krakowem, który rozwijał się wyjątkowo wolno (82 tys. zł), a najsłabiej rozwiniętym woj. koszalińskim (28 tys. zł), jednak cały czas relacja pomiędzy wysokościami PKB *per capita* w tych regionach była wysoka, gdyż niemal trzykrotna. Gdyby jednak porównać grupę najlepiej rozwiniętych aglomeracji z grupą najsłabiej rozwiniętych województw, w których dominowało rolnictwo, to nie widać istotnej zmiany w rela-cji PKB *per capita*, w 1960 r. wskaźnik ten był nieco ponad dwukrot-nie wyższy (ok. 14–15 tys. do ok. 35 tys. zł) i podobnie było w 1973 r. (ok. 30–35 tys. do 70–80 tys. zł).

Prezentowane oszacowanie wskazuje również, że nastąpiły nieznaczne przesunięcia pomiędzy regionami, jeśli chodzi o ich poziom zamożności. Kraków, będący na początku badanego okresu zdecydowanie najzamoż-niejszą aglomeracją (i zarazem najzamożniejszym regionem), został dości-gnięty przez Warszawę, której PKB *per capita* rosło szczególnie szybko na początku lat siedemdziesiątych. Wśród aglomeracji relatywnie niską dynamikę rozwoju w pierwszych latach rządów Gierka – podobnie jak Kraków – miał Wrocław, szczególnie na początku lat siedemdziesiątych, co spowodowało spadek jego pozycji wśród najbogatszych regionów.

Tabela 1. PKB i PKB *per capita* w aglomeracjach i województwach w latach 1960, 1965, 1970 i 1973 (ceny stałe z 1971 r., PKB w mln zł, PKB *per capita* w zł)

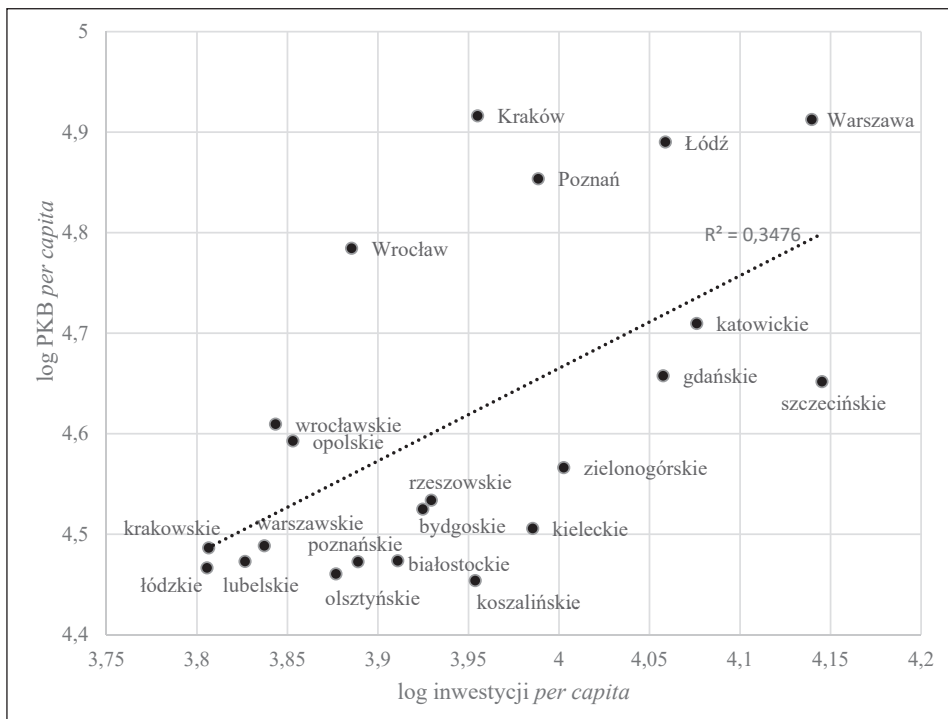
Region	PKB (mln zł)				PKB <i>per capita</i> (zł)			
	1960	1965	1970	1973	1960	1965	1970	1973
Kraków	22 811	34 569	46 666	54 165	47 425	66 994	80 182	82 443
Łódź	26 849	34 969	45 865	60 643	37 816	47 065	60 829	77 648
Poznań	13 932	19 475	27 443	35 613	34 148	44 667	59 018	71 369
Warszawa	36 159	56 138	78 693	113 470	31 747	44 946	60 767	81 751
Wrocław	12 359	18 137	29 660	34 085	28 742	38 507	56 819	60 866
białostockie	14 995	21 541	28 935	35 545	13 757	18 586	24 213	29 745
bydgoskie	29 898	42 089	52 255	65 754	17 505	22 962	27 174	33 480
gdańskie	23 829	33 105	52 730	69 933	19 484	24 559	35 822	45 441
katowickie	92 623	126 363	156 389	197 819	28 282	35 899	42 694	51 222
kieleckie	25 299	34 067	47 074	61 300	13 931	17 939	24 594	32 027
koszalińskie	11 790	15 433	20 010	23 478	17 137	20 496	25 170	28 423
krakowskie	28 646	38 714	53 044	67 679	14 395	18 244	24 013	30 638
lubelskie	27 400	36 077	47 313	58 245	15 214	18 978	24 127	29 701
łódzkie	24 014	32 258	40 237	49 549	15 056	19 386	23 767	29 267
olsztyńskie	14 708	19 443	24 006	28 897	16 695	20 338	24 224	28 868
opolskie	20 962	26 545	35 067	42 475	22 564	26 334	33 365	39 148
poznańskie	34 043	46 123	56 022	66 329	17 081	21 725	25 511	29 678
rzyszowskie	24 244	32 616	47 410	61 585	15 286	19 288	26 770	34 176
szczecińskie	17 070	23 715	30 317	42 150	22 519	28 066	33 686	44 841
warszawskie	27 261	41 407	55 529	78 258	11 776	16 894	21 632	30 786
wrocławskie	34 036	46 351	62 143	81 690	18 846	23 612	31 118	40 682
zielonogórskie	13 871	19 222	26 275	33 732	17 738	22 747	29 556	36 826

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS, dane do oszacowania PKB oraz PKB *per capita* zob. tab. A1 i A2w aneksie.

Również wśród regionów uboższych można zaobserwować województwa odbiegające od opisywanego wyżej modelu rozwoju. Województwo warszawskie, posiadające zdecydowanie najniższy poziom PKB *per capita* w 1960 r., do 1973 r. niemal potroiło jego wysokość, dochodząc do poziomu pozostałych słabiej rozwiniętych regionów (można tu się dopatrywać efektów polityki deglomeracji Warszawy w latach sześćdziesiątych). Podobny, chociaż nie tak spektakularny wzrost uzyskało woj. białostockie (drugie najuboższe w Polsce w 1960 r.). Z drugiej strony woj. koszalińskie, które w 1960 r. PKB *per capita* miało istotnie wyższe od najuboższej grupy

(ponad 17 tys. zł), w 1973 r. stało się regionem o najniższym poziomie PKB *per capita* w Polsce.

W całym badanym okresie polityka gospodarcza, a w szczególności centralnie planowana polityka inwestycyjna, nie wpływała na zmniejszenie dystansów rozwojowych. Wskazują na to dane o skali inwestycji w województwach (po przeliczeniu na głowę mieszkańca pozwalają porównywać faktyczne natężenie inwestycji w podziale na regiony) (wykres 1). Nakłady inwestycyjne były lokowane z większym natężeniem w regionach najlepiej rozwiniętych, co z pewnością ograniczało potencjał konwergencji.

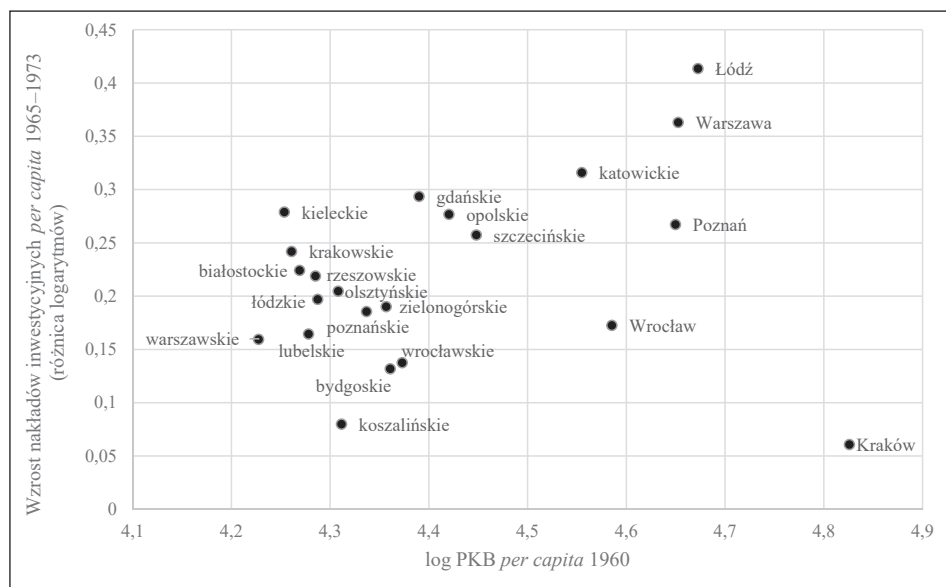


Wykres 1. Nakłady inwestycyjne *per capita* (oś pozioma) a PKB *per capita* (oś pionowa) w 1973 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych z tab. 1 i tab. A3 w aneksie.

Proces ten zintensyfikował się szczególnie w latach siedemdziesiątych. Choć już w połowie lat sześćdziesiątych zdecydowanie większe średnie kwoty środków trafiały do regionów lepiej rozwiniętych, to przynajmniej niektóre regiony słabiej rozwinięte otrzymały fundusze inwestycyjne na relatywnie wysokim poziomie, powyżej średniej krajowej

na mieszkańca (np. woj. lubelskie i rzeszowskie, zob. tab. A3 w aneksie). Otwierało to szansę dla tych województw na zmniejszenie dystansu do wyżej rozwiniętych regionów. Jednak rozkład wydatków z lat siedemdziesiątych pokazuje, że z biegiem lat coraz większa część środków była lokowana w najlepiej rozwiniętych regionach, a gorzej rozwinięte województwa, które jeszcze kilka lat wcześniej miały stosunkowo wysokie wydatki inwestycyjne, straciły swoją pozycję (np. woj. lubelskie w 1965 r. otrzymywało na mieszkańca 101,4% średniej krajowej, a w 1973 r. zaledwie 75,3% średniej krajowej, zob. tab. A3 w aneksie).

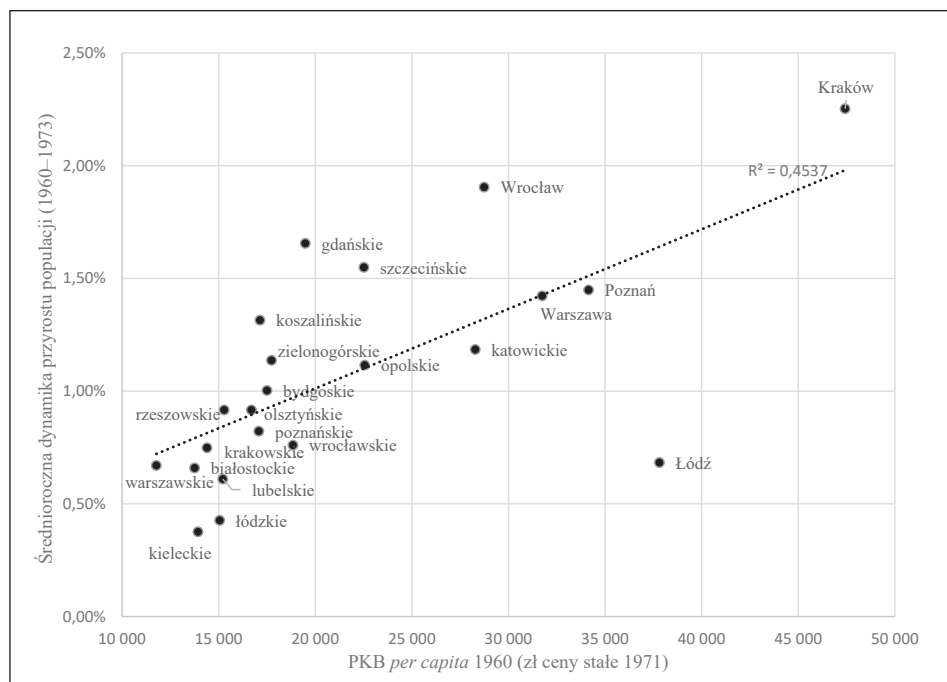


Wykres 2. Poziom rozwoju gospodarczego w 1960 r. a wzrost rocznych nakładów inwestycyjnych *per capita* w latach 1965–1973

Źródło: oprac. własne na podstawie danych z tab. 1 i A3 w aneksie.

Dominującą rolę regionów wyżej rozwiniętych pokazuje zmiana poziomu nakładów inwestycyjnych w 1973 w porównaniu do 1965 r. w odniesieniu do wielkości PKB *per capita* w 1960 r. (wykres 2). Duże strumienie inwestycji (w przeliczeniu na głowę mieszkańca) skierowano do województw najlepiej rozwiniętych (z wyłączeniem Krakowa), a te słabiej rozwinięte były też słabo doinwestowane, co pogłębiało polaryzację rozwojową. Do pewnego stopnia taka alokacja wspierała polaryzacyjny model rozwoju, w którym szybko rozwijają się główne centra przemysłowe kosztem peryferii – charakterystyczny wydawałoby się raczej dla liberalnych gospodarek kapitalistycznych niż gospodarek

socjalizmu państwowego. Taka polaryzacja w warunkach gospodarek rynkowych wspiera zmianę alokacji siły roboczej. Przepływom siły roboczej do obszarów lepiej rozwiniętych towarzyszy z reguły wzrost produktywności w obszarach słabiej rozwiniętych (odpływa nadmiarowa siła robocza), co prowadzić może do konwergencji rozwojowej. Pomimo kontroli mobilności proces przepływu siły roboczej zachodził także w komunistycznej Polsce, ale nie wspierał rozwoju województw słabiej rozwiniętych (wykresy 3 i 4).

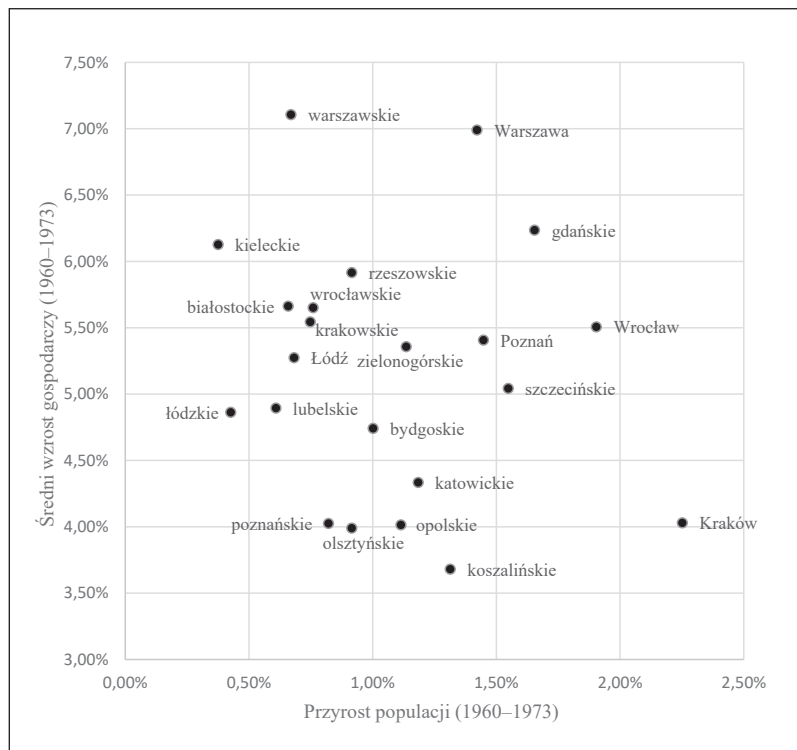


Wykres 3. PKB *per capita* w 1960 r. a przyrost populacji w latach 1960–1973

Źródło: oprac. własne na podstawie danych z tab. 1 i tab. A2 w aneksie.

Jednocześnie istniała jedynie niewielka zależność pomiędzy dynamiką wzrostu nakładów inwestycyjnych *per capita* a dynamiką rozwoju gospodarczego. Taki wynik wskazuje na prawdopodobnie nieefektywną regionalną alokację środków inwestycyjnych. Trafiły one do prowincji najsilniejszych politycznie i z reguły najlepiej rozwiniętych, co nie musiało oznaczać finansowania ani projektów wspierających konwergencję, ani efektywnych ekonomicznie.

Powyższe obserwacje potwierdza analiza konwergencji pomiędzy grupami regionów. Konwergencja sigma mierzona jako odchylenie

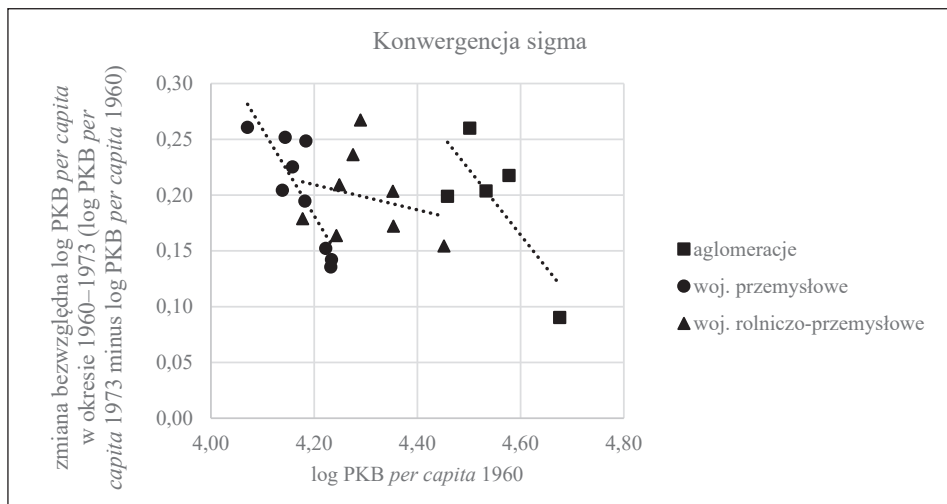


Wykres 4. Przyrost populacji a wzrost gospodarczy w latach 1960–1973

Źródło: oprac. własne na podstawie danych z tab. 1 i tab. A2 w aneksie.

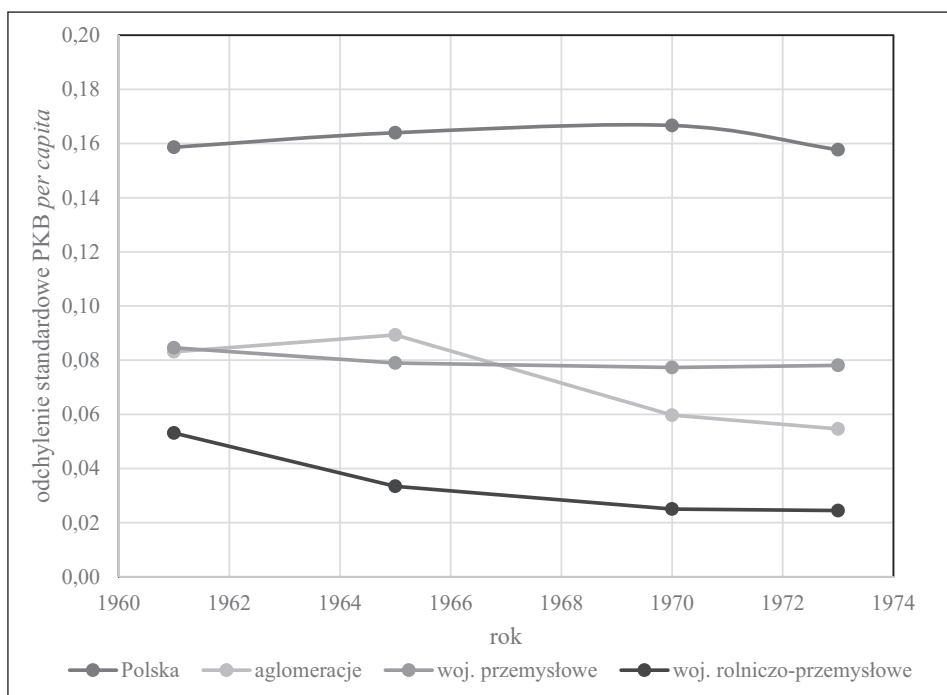
standardowe logarytmu regionalnego PKB pomiędzy 1960 i 1973 r. (wykres 5) utrzymywała się na stabilnym poziomie. W ramach trzech wyróżnionych grup województw – aglomeracyjnej, przemysłowej i przemysłowo-rolniczej – występowała jedynie stosunkowo nieduża konwergencja w grupie skupiającej pięć aglomeracji w okresie 1965–1970, jednak po 1970 r. również w tej grupie proces ten uległ zahamowaniu.

Analiza dynamiki rozwoju wskazuje, że również wyjściowy poziom PKB *per capita* (w 1960 r.) w bardzo ograniczonym stopniu wpływał na dynamikę rozwoju w regionach w następnych latach (konwergencja typu beta nie następowała). W okresie 1960–1973 (wykres 6) właściwie nie występowało zjawisko szybszego rozwoju województw słabiej rozwiniętych. Jednak procesy beta-konwergencji występowały w ramach wszystkich grup województw, najszybsze były wszak w województwach przemysłowo-rolniczych. Zmiany relacji rozwojowych następowały także w ujęciu przestrzennym.



Wykres 5. Konwergencja sigma

Źródło: oprac. własne na podstawie danych z tab. 1.



Wykres 6. Konwergencja beta

Źródło: oprac. własne na podstawie danych z tab. 1.

Ogólny wniosek, że struktura regionalna gospodarki w Polsce była dość stabilna, nie jest jednak do końca prawdziwy. W szczególności zwraca bowiem uwagę zaskakująco powolny w analizowanym okresie rozwój znacznej części regionów Polski północnej i zachodniej obejmujących w całości lub częściowo ziemie należące przed wojną do Niemiec (woj. poznańskie, koszalińskie, olsztyńskie, opolskie, katowickie, bydgoskie, szczecińskie i zielonogórskie). Są to regiony, które – jak wskazywaliśmy – bezpośrednio po wojnie rozwijały się szybko, korzystając z zachowanej infrastruktury. W niektórych z tych województw relatywnie większe znaczenie miało rolnictwo państwowe i skolektywizowane. Wolniejszy rozwój tych regionów wiązać się mógł ze spadającą dynamiką wzrostów wydajności tego typu rolnictwa. Istotny wpływ na pogorszenie dynamiki rozwoju gospodarczego ziem północnych i zachodnich mogło mieć również wyhamowanie dynamiki produktywności (a wręcz jej spadki) w przemyśle, związane z częściowo rabunkową jego eksploatacją po 1945 r. i relatywnie niskim poziomem inwestycji w porównaniu do pozostałych regionów w pierwszych 20 latach po wojnie, na co wskazują szacunki Barbary Prandekiej⁴⁴. Pomimo wzrostu poziomu inwestycji od połowy lat sześćdziesiątych przynajmniej w niektórych województwach północnych i zachodnich (np. szczecińskie i koszalińskie) nie doprowadziło to do szybkiego wzrostu regionalnej gospodarki. Przykładem takiej trajektorii rozwoju (czy raczej utraty znaczenia gospodarczego) może być woj. koszalińskie, które pod koniec badanego okresu stało się najsłabiej rozwiniętym regionem Polski (licząc PKB *per capita*), pomimo relatywnie wysokich nakładów inwestycyjnych na mieszkańca – powyżej średniej krajowej we wszystkich badanych punktach czasowych.

Wszystkie korzyści związane z zastaniem na dawnych ziemiach niemieckich kapitałem materialnym, pomimo zniszczeń wojennych i rabunkowej polityki okupacyjnych władz sowieckich wyższym niż w pozostałej części Polski, do lat siedemdziesiątych właściwie zniknęły. Możliwość implementacji rozwiązań gospodarki planowej właściwie od zera na ziemiach wyludnionych, ale z częściowo zachowanym majątkiem materialnym okazała się porażką. Nieco lepiej radziły sobie tylko województwa z rozwiniętym sektorem transportu morskiego (gdańskie, szczecińskie), a także z szybko rozwijającym się nowym sektorem wydobywczym (zwłaszcza górnictwa miedziowego): wrocławskie i zielonogórskie. Pozostałe województwa ziem północnych i zachodnich, mające charakter przemysłowo-rolniczy, dołączyły do grupy regionów najsłabiej rozwiniętych.

⁴⁴ B. Prandek, dz. cyt., s. 196–200, 264–265.

Uzyskane wyniki wskazują, że polityka rozwojowa władz komunistycznych nie zapobiegała ani kryzysowi rozwojowemu części województw przemysłowo-rolniczych, ani istotnie nie przyspieszała rozwoju regionów najlepiej rozwiniętych. Zatem ani cele konwergencji, ani polityki, którą można by nazwać polaryzacyjno-rozwojową, nie były osiągnięte. Najsłabiej rozwinięte województwa uzyskiwały niewielki wzrost funduszy inwestycyjnych, a w rezultacie rozwijały się słabo. Relatywnie korzystające ze sposobu finansowania aglomeracje nie zyskały takiego statusu jak najważniejsze miasta na zachodzie Europy. Zresztą ograniczenia mel-dunkowe i zabiegi mające wyhamować przeprowadzki do tych miast nie sprzyjały temu. Wprawdzie do zamożnych województw i aglomeracji płynął szeroki strumień nakładów inwestycyjnych, wspierając procesy wewnętrznej dywergencji rozwojowej, jednak nie tylko stało to w sprzeczności z oficjalną ideologią, ale i w bardzo ograniczonym stopniu wspierało rozwój kraju. Wyjątkiem był początek lat siedemdziesiątych, gdy motorem rozwoju stała się ekspansja fiskalna na kredyt, która doprowadziła do krótkookresowego szybszego wzrostu gospodarki (ale nie konwergencji). Nastąpił gwałtowny wzrost nakładów inwestycyjnych oraz towarzysząca mu zwyżka dochodów ludności (co wspierało wzrost konsumpcji prywatnej), nie towarzyszył temu jednak odpowiedni wzrost podaży. Pogłębiająca się nierównowaga, będąca wynikiem prowadzonej polityki gospodarczej, doprowadziła ostatecznie do głębokiego załamania gospodarczego i długotrwałego kryzysu.

Konkluzje

Ideologiczne założenia polityki rozwojowej powinny skutkować konwergencją. Jednak pomimo takich pryncypiów faktycznie prowadzona polityka gospodarcza temu nie sprzyjała, choć państwo dysponowało wszystkimi narzędziami determinującymi przestrzenną alokację środków. Warto wskazać, że przywiązanie do marksistowskiej ekonomii nie wspierało też specjalizacji regionów, mogącej odpowiednio adresować politykę prorozwojową. Celem rozwoju była wyłącznie maksymalizacja produkcji przemysłowej (i w mniejszym stopniu rolnej).

Model zarządzania polityką rozwojową na podstawie takiego założenia, w którym dodatkowo rzeczywistą kluczową rolę w alokacji środków odgrywały kolejne szczeble nieprzejrzystej struktury partyjno-państwowej, wspierał nieefektywną alokację środków inwestycyjnych. W konsekwencji model regionalnej polityki rozwojowej, z której wyeliminowano mechanizm rynkowy, pogłębił w Polsce procesy polaryzacji rozwojowej regionów.

Skutecznymi narzędziami walki o środki finansowe dysponowały tylko województwa dobrze rozwinięte, mające zarazem największe znaczenie polityczne w strukturach partii-państwa. Analizowane dane pokazują słabszą pozycję ośrodków gorzej rozwiniętych. Z tego rodzaju polityki korzystały jedynie nieliczne regiony gorzej rozwinięte, co wynikało z dodatkowych zalet lokalizacyjnych (np. dostępu do surowców).

Przyspieszenie wzrostu będące efektem polityki harmonijnego rozwoju w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych okazało się krótkotrwałe i nie przyczyniło się do zmniejszenia różnic rozwojowych między regionami. Co więcej, wydaje się, że również w tym okresie prowadzona polityka wspierała zarówno polaryzację rozwojową, jak i wyspowa industrializację, a utrzymujące się nierówności regionalne, mające w dużej mierze źródła w różnych strukturach gospodarczych regionów, a zwłaszcza udziale przemysłu i rolnictwa w wytwarzanej wartości dodanej, nie były w obszarze zainteresowania polityki gospodarczej. Polityka ta była ukierunkowana na maksymalizację produkcji przemysłowej, a przynajmniej od początku lat siedemdziesiątych dodatkowo na maksymalizację przychodów z eksportu, co przyczyniło się do lokowania inwestycji w regionach, gdzie były one możliwe do osiągnięcia. Korzystały na tym zwłaszcza regiony lepiej rozwinięte, a także mające złoża surowców (np. węgiel, rudy miedzi, siarka).

W warunkach gospodarki rynkowej mechanizmem spontanicznie wspierającym konwergencje są przepływy ludności z rejonów słabiej do lepiej rozwiniętych. W Polsce Ludowej od lat sześćdziesiątych procesy aglomeracji i urbanizacji były hamowane na skutek decyzji politycznych: władze liczyły, że ograniczy to ryzyko masowych protestów społecznych. Wskazują na to dane o spadku skali migracji wewnętrznych. O ile w 1960 r. zmiana miejsca zamieszkania dotyczyła 1256 tys. osób (4,2% populacji), to w 1970 r. – 882 tys. osób (2,7% populacji), a w 1973 r. – 840 tys. (2,5%). Substytutem migracji wewnętrznych stało się podwójne zatrudnienie ludności wiejskiej. Grupa ludności robotniczej mieszkającej na wsi i gospodarującej na własnych gospodarstwach rosła bardzo szybko. Populacja utrzymująca się z pracy w rolnictwie i przemyśle (pracownicy i członkowie ich rodzin), posiadająca gospodarstwa większe niż 0,5 ha, wzrosła z 1450 tys. osób w 1960 r. do 2150–2350 tys. w 1970 r. Taka polityka nie wspierała jednak konwergencji regionalnej, hamując rzeczywiste przemieszczenia ludności i wspierając nieefektywną politykę lokalizacji przemysłu.

Uwarunkowania gospodarcze częściowo wymuszały taki model polityki rozwojowej w warunkach rosnącego ryzyka protestów społecznych i uzależnienia od importu kapitału. Nieefektywna struktura decyzyjna,

w której kluczowa była polityczna i gospodarcza siła regionów, wzmacniała jeszcze skutki nieefektywnej polityki przemysłowej, pogłębiając nierówności regionalne i oddalając PRL od ideału państwa, które usunęłoby nierówności regionalne.

Aneks

Tabela A1. Dochód narodowy brutto (GNMP), wartość dodana w sektorze niematerialnym w aglomeracjach i województwach w latach 1960, 1965, 1970 i 1973 (ceny stałe w mln zł z 1971 r.)

Region	Dochód narodowy brutto (Gross National Material Product)				Wartość dodana (Value Added) w sektorze niematerialnym brutto			
	1960	1965	1970	1973	1960	1965	1970	1973
Kraków	17 787	26 259	35 400	42 988	5025	8309	11 266	11 177
Łódź	21 493	27 338	36 358	49 849	5356	7631	9507	10 794
Poznań	10 954	14 928	20 990	28 281	2979	4547	6453	7332
Warszawa	25 427	38 117	56 006	86 763	10 732	18 021	22 687	26 707
Wrocław	9493	13 553	22 090	26 521	2867	4584	7570	7564
białostockie	13 508	19 176	25 334	31 686	1487	2365	3601	3859
bydgoskie	26 280	36 465	45 122	57 950	3618	5623	7133	7804
gdańskie	19 974	27 220	43 373	59 269	3855	5885	9357	10 664
katowickie	81 562	109 700	134 203	173 706	11 061	16 663	22 187	24 113
kieleckie	23 180	30 902	42 086	55 790	2119	3164	4988	5510
koszalińskie	10 119	13 024	16 892	20 268	1671	2409	3118	3210
krakowskie	26 170	35 004	47 244	61 074	2476	3710	5801	6605
lubelskie	25 106	32 727	42 045	52 342	2294	3350	5268	5903
łódzkie	22 067	29 357	36 155	45 168	1947	2901	4083	4381
olsztyńskie	12 725	16 553	20 365	25 152	1984	2891	3641	3745
opolskie	18 573	23 202	30 123	37 229	2389	3343	4944	5246
poznańskie	30 920	41 436	49 903	59 986	3123	4687	6119	6343
rzyszowskie	22 194	29 559	42 327	55 582	2050	3058	5082	6003
szczecińskie	14 303	19 492	25 186	36 010	2767	4224	5131	6140
warszawskie	24 689	37 080	49 089	69 981	2572	4327	6440	8277
wrocławskie	29 591	39 676	52 522	70 759	4445	6676	9621	10 931
zielonogórskie	11 928	16 255	22 246	29 230	1943	2966	4030	4502

Źródło: zob. przyp. 28, sposób oszacowania wartości dodanej w usługach niematerialnych zob. część Źródła i metoda badawcza.

Tabela A2. Populacja w aglomeracjach i województwach w latach 1960, 1965, 1970 i 1973

Region	Populacja (w tys.)			
	1960	1965	1970	1973
Kraków	481	516	582	657
Łódź	710	743	754	781
Poznań	408	436	465	499
Warszawa	1139	1249	1295	1388
Wrocław	430	471	522	560
białostockie	1090	1159	1195	1195
bydgoskie	1708	1833	1923	1964
gdańskie	1223	1348	1472	1539
katowickie	3275	3520	3663	3862
kieleckie	1816	1899	1914	1914
koszalińskie	688	753	795	826
krakowskie	1990	2122	2209	2209
lubelskie	1801	1901	1961	1961
łódzkie	1595	1664	1693	1693
olsztyńskie	881	956	991	1001
opolskie	929	1008	1051	1085
poznańskie	1993	2123	2196	2235
rzeszowskie	1586	1691	1771	1802
szczecińskie	758	845	900	940
warszawskie	2315	2451	2567	2542
wrocławskie	1806	1963	1997	2008
zielonogórskie	782	845	889	916

Źródło: zob. przyp. 28.

Tabela A3. Wydatki inwestycyjne netto na środki trwałe w aglomeracjach i województwach w latach 1965, 1970 i 1973 (ceny stałe z 1971 r.)

Region	Wydatki inwestycyjne netto na środki trwałe (w mln zł)			Wydatki inwestycyjne na środki trwałe netto <i>per capita</i> (w zł)		
	1965	1970	1973	1965	1970	1973
Kraków	4047	3501	5925	7843	6015	9018
Łódź	1872	3333	8943	2520	4420	11 451
Poznań	1196	2449	4861	2744	5267	9741
Warszawa	7460	7746	19 145	5973	5981	13 793
Wrocław	1109	2696	4302	2354	5164	7682

Region	Wydatki inwestycyjne netto na środki trwale (w mln zł)			Wydatki inwestycyjne na środki trwale netto <i>per capita</i> (w zł)		
	1965	1970	1973	1965	1970	1973
białostockie	3986	5812	9736	3439	4864	8147
bydgoskie	7503	11 943	16 517	4093	6210	8410
gdańskie	5882	8552	17 572	4364	5810	11 418
katowickie	17 370	21 097	46 020	4935	5759	11 916
kieleckie	5830	9741	18 511	3070	5089	9671
koszalińskie	4138	5948	7426	5496	7481	8990
krakowskie	7705	8108	14 149	3631	3670	6405
lubelskie	7663	9010	13 156	4031	4595	6709
łódzkie	5298	6877	10 821	3184	4062	6392
olsztyńskie	3151	4660	7538	3296	4702	7530
opolskie	3226	3963	7735	3201	3771	7129
poznańskie	9738	11 100	17 311	4587	5054	7745
rzeszowskie	7469	9098	15 320	4417	5137	8502
szczecińskie	4678	6955	13 135	5536	7728	13 973
warszawskie	8768	12 231	17 477	3577	4765	6875
wrocławskie	5123	10 150	14 004	2610	5083	6974
zielonogórskie	2029	5776	9217	2401	6498	10 062

Źródło: zob. przyp. 28, dane o populacji do oszacowania wielkości *per capita* zob. tab. A2.

Bibliografia

Analiza tworzenia i podziału dochodu narodowego Polski według województw za lata 1961 i 1965 oraz szacunek za 1967 rok, „Studia i Prace Statystyczne” 20, 1969.

Balcerowicz E., *Przetarg planistyczny*, Warszawa 1991.

Berliner J., *Factory and Manager in the USSR*, Cambridge (Mass.) 1958.

Boetke P.J., Anderson G.M., *Perestroika and Public Choice. The Economics of the Autocratic Succession in a Rent-seeking Society*, „Public Choice” 75, 1993, s. 101–118.

Bukowski M., Koryś P., Leszczyńska C., Tymiński M., *Rozwój regionalny ziem polskich pod zaborami. Porównanie poziomu regionalnych PKB per capita w Królestwie Polskim, Galicji i zaborze pruskim na przełomie XIX i XX w. (wyniki pierwszych estymacji)*, RDSG, t. 77, 2017, s. 163–197.

Daniele V., Malanima P., *Falling Disparities and Persisting Dualism. Regional Development and Industrialisation in Italy, 1891–2000*, „Investigaciones de Historia Economica” 10, 2014, s. 165–176.

Dąbek K., *PZPR retrospektywny portret własny*, Warszawa 2006.

- Dochód narodowy Polski według województw w 1970 r.: (szacunek). Produkcja czysta, spożycie i akumulacja dóbr materialnych*, „Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych” 51, 1972.
- Dochód narodowy Polski według województw w 1970 r. (szacunek): wariant B. Produkcja czysta, spożycie i akumulacja dóbr materialnych*, „Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych” 77, 1974.
- Dochód narodowy Polski według województw w 1973 r.: (szacunek)*, „Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych” 86, 1975.
- Dwilewicz Ł., *Polityka selektywnego rozwoju w latach 1968–1970*, w: *Nauki ekonomiczno-społeczne i rozwój*, red. K. Zukrowska, Warszawa 2008, s. 61–80.
- Dwilewicz Ł., *Reformy Bolesława Jaszcuka i polityka gospodarcza epoki gierkowskiej – zwrot i ciągłość*, w: *Dekada Gierka. Wnioski dla obecnego okresu modernizacji Polski*, red. K. Rybiński, Warszawa 2011, s. 73–120.
- Dwilewicz Ł., Morawski W., *Historia polskich okręgów i regionów przemysłowych*, t. 1, Warszawa 2015.
- The Economic Development of Europe Regions. A Quantitative History since 1900*, red. J.R. Rosés, N. Wolf, London–New York 2019.
- Eisler J., *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2012.
- Fallenbuchl Z., *East-West Technology Transfer. Study of Poland*, Paris 1983.
- Fallenbuchl Z., *National Income Statistics for Poland, 1970–1980*, „World Bank Staff Working Papers” 776, 1985.
- Fallenbuchl Z., *Polityka gospodarcza PRL*, London 1980.
- Fraćkowiak W., *Strategie przedsiębiorstwa w gospodarce nadmiaru i niedoboru*, Poznań 1992.
- Geary F., Stark T., *Regional GDP in the UK 1861–1911. New Estimates*, „Economic History Review” 68, 2015, s. 124–144.
- Geary F., Stark T., *Examining Ireland’s Post-Famine Economic Growth Performance*, „The Economic Journal” 112, 2002, s. 919–935.
- Gregory P.R., Harrison M., *Allocation Under Dictatorship: Research in Stalin’s Archives*, „Journal of Economic Literature” 43, 2005, s. 721–761.
- Iwanowska A., *Dynamika systemu zarządzania gospodarką. Analiza socjologiczna*, Warszawa 1982.
- Jaroszewicz P., *Przerywam milczenie...: 1939–1989*, Warszawa 1991.
- Kaliński J., *Gomułkowskie dylematy modernizacji gospodarki*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 5, 2011, s. 41–50.
- Kaliński J., *Między „dyskusją modelową” a reformą „trzech S”*. Zapomniane próby reformowania gospodarki centralnie kierowanej w Polsce, w: *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989)*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław 2007, s. 286–297.
- Karpiński J., *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*, Lublin 2001.
- Kociszewski J., *Proces integracji gospodarczej ziem zachodnich i północnych z Polską*, Wrocław 1999.
- Konrad G., Szelényi I., *Social Conflicts of Underurbanisation*, w: *Urban and Social Economics in Market and Planned Economies. Policy, Planning,*

- and Development*, t. 1, red. A.A. Brown, J.A. Licari, E. Neuberger, New York 1974, s. 206–226.
- Kornai J., *Economics of Shortage*, Amsterdam 1980.
- Koryś P., *Poland from Partitions to EU Accession. A Modern Economic History, 1772–2004*, London 2018.
- Kotowicz-Jawor J., *Presja inwestycyjna w latach siedemdziesiątych*, Warszawa 1983.
- Kuczyński W., *Po wielkim skoku*, Warszawa 1981.
- Law C.M., *British Regional Development since World War I*, Exeter 1980.
- Markevitch A., Zhuravskaya E., *M-Form Hierarchy with Poorly-Diversified Divisions. A Case of Khrushchev's Reform in Soviet Russia*, „Journal of Public Economics” 95, 2011, nr 11–12, s. 1550–1560
- Myant M., *Poland. A Crisis for Socialism*, London 1982.
- Narojek W., *Socjalistyczna „welfare state”. Studium z psychologii społecznej Polski Ludowej*, Warszawa 1991.
- Nuti D.M., *The Polish Crisis. Economic Factors and Constraints*, „The Socialist Register” 18, 1981, s. 104–143.
- Olson M., *Power and Prosperity, Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships*, New York 2000.
- Rocznik statystyczny 1966*, Warszawa 1967.
- Rocznik statystyczny 1973*, Warszawa 1974.
- Rurarz Z., *Byłem doradcą Gierka*, Warszawa 1990.
- Schulze M.S., *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*, „LSE Working Papers in Economic History” 106, 2007.
- Shleifer A., Vishny R.W., *The Grabbing Hand. Government Pathologies and Their Cures*, Cambridge (Mass.) 1998.
- Słabek H., *Chłopi-robotnicy, robotnicy-chłopi, robotnicy-działkowicze (1945–1989)*, KH, t. 109, 2002, nr 2, s. 77–100.
- Staniszkis J., *Ontologia socjalizmu*, Warszawa 1989.
- Tarkowski J., *Socjologia świata polityki*, t. 1: *Władza i społeczeństwo w systemie autorytarnym*, t. 2: *Patroni i klienci*, Warszawa–Toruń 1994.
- Tymiński M., *Apparatchiks and Enterprises. The Case of the Warsaw Region in 1950–1970*, „Europe Asia Studies” 72, 2020, nr 8, s. 1277–1304.
- Wolf N., *Regional Economic Growth in Germany, 1895–2010*, w: *The Economic Development of Europe Regions. A Quantitative History Since 1900*, red. J.R. Rosés, N. Wolf, London–New York 2019, s. 149–176.
- Zaleski E., *Stalinist Planning for Economic Growth 1933–1952*, Chapel Hill 1980.
- Ząbkiewicz A., *Koncepcja zagranicznej polityki kredytowej w Polsce w latach 1970–1980*, Wrocław 1992.

Piotr Koryś, Maciej Tymiński

Regional development in conditions of the centrally planned economy. Case
of Poland in 1960–1973
(Summary)

The economy of Poland, both before and after World War II, was characterised by significant regional disparities. There were both strongly urbanised and industrialised voivodeships and agglomerations (Upper Silesia, Łódź) and economically backward regions with a dominant position of agriculture (e.g. Białystok Voivodeship). In the article, the authors analyse the inequalities in Poland's regional development after World War II, in particular, the impact of the economic policy of communist governments on regional development in the 1960s and the first half of the 1970s. Their research attempts to answer the question of whether the economic policy of Władysław Gomułka's government and then Edward Gierek's economic modernisation programme, which led to an investment boom in the first half of the 1970s, influenced the differentiation of regional development and, above all, whether they led to a reduction in economic inequalities between voivodeships. The authors based their research on rarely used estimates of regional growth prepared by the Central Statistical Office, which included summaries of various economic indicators for voivodeships and largest urban agglomerations. They estimated the regional levels of GDP per capita in selected years of the analysed period. The study revealed that, despite the postulate in the communist ideology of levelling out all kinds of inequalities, the economic policy of the second half of the 1960s and the first half of the 1970s not only failed to bring about convergence between the voivodeships but also perpetuated the existing differences.

Piotr Koryś – dr hab. nauk ekonomicznych, pracownik Katedry Historii Gospodarczej na Wydziale Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują: historię gospodarczą Polski XIX i XX w., w tym dzieje modernizacji gospodarczych, historię idei ekonomicznych w Polsce oraz rolę instytucji formalnych i nieformalnych w rozwoju gospodarczym w perspektywie długookresowej.

Piotr Koryś – PhD with habilitation in Economic Sciences, employee of the Department of Economic History at the Faculty of Economic Sciences of the University of Warsaw. His research interests include: Polish economic history of the 19th and 20th centuries, including the history of economic modernisation, the history of economic ideas in Poland, and the role of formal and informal institutions in economic development in a long-term perspective.

E-mail: pkorys@wne.uw.edu.pl

Maciej Tymiński – dr hab. nauk ekonomicznych, kierownik Katedry Historii Gospodarczej Wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego oraz kierownik Ośrodka Badań Ekonomicznych Instytutu Studiów Społecznych im. Profesora Roberta Zajonca UW. Zainteresowania badawcze: historia gospodarcza czasów komunizmu w Polsce, przede wszystkim znaczenie aparatu partyjnego w gospodarce, problem rozwoju ziem polskich w XIX i XX w., wpływ zmian instytucjonalnych na zachowania społeczne w gospodarce.

Maciej Tymiński – PhD with habilitation in Economic Sciences, head of the Department of Economic History at the Faculty of Economic Sciences of the University of Warsaw and of the Centre for Economic Research at the Robert Zajonc Institute for Social Studies of the University of Warsaw. His research interests cover: economic history of the communist era in Poland, in particular the significance of the party apparatus in the economy, the problem of development of the Polish lands in the 19th and 20th centuries, the impact of institutional changes on social behaviour in the economy.

E-mail: mtyminski@wne.uw.edu.pl